

ряда положень уголовного процесуального законодавства, касаючихся захисти прав и интересов несовершеннолетних. В частности, вполне целесообразными представляются следующие предложения, касающиеся совершенствования системы гарантий защиты прав и интересов несовершеннолетних потерпевших: обязательное представительство потерпевшего лица, не достигшего восемнадцати лет, представителем, а именно лицом, которое вправе быть защитником в уголовном производстве; возможность принятия решения о выделении части производства в отношении несовершеннолетнего потерпевшего; возможность осуществления судебного разбирательства в закрытом заседании.

Ключевые слова: уголовный процессуальный статус, гарантии защиты прав и интересов, несовершеннолетние потерпевшие.

Krukevych O. Juvenile Victims as the Participants of the Criminal Proceeding. The article deals with the peculiarities of the juveniles rights and interests protection in the judicial proceedings. In the focus of attention is the analysis of the criminal proceeding status of the juveniles, representing a special social group, which implies both legal restrictions and introducing additional legal tools of protecting rights and legal interests of such individuals. The practice of using the criminal proceeding code in Ukraine revealed the need to improve several provisions of the Criminal Code relating to the protection of rights and interests of juveniles. The emphasis is laid on the proposals relating to: the improvement of the system of guarantees for protection of the rights and interests of juvenile victims at the stage of case hearing; mandatory representation of victim under eighteen in the court by a person who, according to the criminal proceeding, has the right to be a defender; possibility to adopt the decision to transfer to separate proceeding the juvenile victim case and possibility to exercise closed court hearing.

Key words: criminal proceeding status, guarantees for protection of the rights and interests, juvenile victims.

УДК 340.15:343.82(470+571+477)

І. Левчук

Пенітенціарна система Російської імперії у дореформений період (на прикладі українських губерній)

У статті аналізуються історично-правові аспекти функціонування пенітенціарної системи Російської імперії у дореформений період. Емпіричним підґрунтям нам слугували матеріали, що територіально обмежуються українськими губерніями. З'ясовано організаційні аспекти діяльності закладів пенітенціарії на українських землях, що входили до складу Російської імперії. Зроблено висновок щодо невідповідності дореформеного періоду системи виконання покарань тогочасним загальноєвропейським уявленням про злочин і покарання та її вплив на подальші реформи 1860-х років.

Ключові слова: пенітенціарна система, виконання покарань, Російська імперія, українські губернії, система закладів виконання покарань.

Постановка проблеми. Варто зазначити, що в умовах нестабільного розвитку соціально-економічної та політико-правової сфер суспільного життя є важливим звернення до аналогічних за умовами періодів нашої історії. З'ясування правових, організаційних, ідеологічних засад функціонування пенітенціарної системи на українських землях дозволить об'єктивніше аналізувати історико-правове минуле. Такий аналіз дозволить уникати помилок і прорахунків при реформуванні системи виконання покарань сьогодні. Ми вважаємо, що необхідним є реформування системи закладів виконання покарань в подальшому. Оскільки українські землі тривалий час перебували під владою Російської імперії, варто звернутись до досвіду організації та діяльності тюрем саме в дореформений період у Російській імперії.

Аналіз досліджень даної проблеми. Науковий інтерес до проблеми організації та функціонування пенітенціарної системи спостерігається у вітчизняних та зарубіжних вчених

протягом тривалого часу. Історіографія проблеми представлена іменами М. Мордвинова, А. Куніцина, О. Горегляда, М. Д. Калмикова, Дж. Кенана, В. М. Нікітіна, М. Ф. Прянішнікова, Д. О. Дриля, І. Фойницького, М. М. Гернета, О. О. Піонтковського, Б. С. Утевського, Є. Г. Ширвіндта, С. Л. Гайдука, Ф. Х. Ахмадєєва, М. Г. Деткова, О. Н. Ярмиша та ін.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що тюремне ув'язнення, метою якого було покарання осіб, які скоїли злочинні діяння, з'явилося досить рано. Маємо свідчення, що в період Київської Русі існувало ув'язнення в залізо (із застосуванням кайданів, ланцюгів) як легший вид покарання і ув'язнення в поруб чи яму, клітку – як більш суворе. У Х–ХІІІ ст. на Русі злочинців ув'язнювали в льохи як запобіжний захід [1, с. 314]. М. Ф. Владимирський-Буданов вважає, що так звані підземні тюрми влаштовувалися у фундаменті кріпосних башт, тому і німецьке найменування башти «Thurm» перейшло в російську «тюрьму» [2, с. 331]. Цієї ж версії походження терміна «тюрма» дотримується І. Фойницький [1, с. 307].

Загалом же першим кодексом російського права централізованої держави Московія став Судебник 1497 року, за ним ішов Судебник 1550 року. Еволюція системи права спричинила прийняття Соборного уложення 1649 р., яке вносило зміни істотного характеру в регулювання питань покарання у вигляді позбавлення волі. Таким чином, тюрма як установа для виконання позбавлення волі набуває інших рис. Коли раніше мова йшла лише про примітивний підвал, то тепер тюрма являє собою вже цілий комплекс приміщень. Це дало поштовх початку формування апарату примусу в місцях позбавлення волі.

Необхідно зазначити, що характеризуючи тюрма першої половини ХVІІІ ст., Р. С. Мулукаєв зробив короткий та вичерпний висновок, з яким не можна не погодитися: «Тюрьма в Русском государстве была типичной феодальной тюрьмой. Она обрекала человека, попавшего туда, на неминуемую медленную смерть» [3, с. 13]. У цілому впродовж ХVІІІ ст. у системі організації тюремних установ Російської держави ніяких істотних змін не спостерігається.

За часів правління Олександра І, який виявляв чималу цікавість до тюремної частини, на підставі Маніфесту 8 вересня 1802 р. були створені перші вісім міністерств, серед яких було МВС. До відання МВС були віднесені і накази громадського піклування. Маніфестом 25 липня 1810 р. «Про розподіл державних справ на особливі управління» було створено Міністерство поліції, яке стало центральним органом, який керував тюрьмами імперії. Але в 1819 р. на підставі імператорського указу від 4 листопада Міністерство поліції було приєднане до МВС. Міністр володів виключно виконавчою владою, підпорядковувався імператору і був перед ним відповідальним [4, с. 58].

Важливим етапом розвитку тюремної системи Російської імперії на той час стало створення Людинолюбного товариства, метою якого проголошувалися саме етичні аспекти виправлення злочинців.

Товариство зобов'язувалося запровадити в усіх місцях ув'язнення п'ять засобів виправлення: найближчий і постійний нагляд за ув'язненими; розміщення їх за видом злочину або звинувачення; навчання їх у правилах християнського благочестя; заняття їх пристойними вправами; ув'язнення тих, що провинилися або що буйствують, у відокремлене місце. З метою етичного виправлення арештантів представники товариства забезпечували місця ув'язнення релігійною літературою, сприяли будівництву церков і організації благочестивих читань. Спочатку Товариство займалося виключно питаннями морального вдосконалення ув'язнених. Проте незабаром Товариство перенесло увагу і на господарські проблеми тюремної частини [4, с. 60]. У 1855 році Товариство було приєднане до Міністерства внутрішніх справ, а міністр внутрішніх справ стане його президентом.

А. Ф. Коні так описував стан тюремної системи того часу: «Неоднократные законодательные распоряжения Екатерины II и Александра I об улучшении тюрем оставались лишь на бумаге, не проникая в жизнь даже в столице и резиденции. Только с восшествия на престол Николая Павловича эти меры мало-помалу приобретают реальное значение» [5, с. 118]. Звідси бачимо, що уряд керувався не потребами пенітенціарних установ, а можливостями фінансового стану країни. Очевидно, що уряд прагнув економити на утриманні злочинців та отримувати максимум від їх утримання до казни, використовуючи працю ув'язнених.

Варто також враховувати стан кодифікації загальноімперського кримінального і тюремного законодавства в дореформений період. Було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні, а всі раніше прийняті нормативні акти, що регулювали суспільні відносини при виконанні кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, були зібрані в 14 томі Зводу законів Російської імперії.

Згідно з Уложенням існувало чотири головні види місць ув'язнення: тюрми, робочі будинки, арештантські роти і гамівні будинки. Тюремні замки і остроги призначалися переважно для

підслідних і підсудних арештантів, хоча там були і засуджені за якусь малозначну провину. Робочі будинки призначалися для осіб, не звільнених від тілесних покарань, на заміну заслання на життя у віддалені губернії, окрім сибірських, а також для осіб привілейованих класів. У робочі будинки поміщики могли віддавати своїх селян для виправлення, а товариства (міщанські й цехові) – своїх членів. Робота підрозділялася на три ступеня залежно від тяжкості, а арештанти – на два класи – вищий і нижчий. У гамівні будинки поміщалися, окрім засуджених, діти на вимогу батьків і селяни за бажанням поміщиків за непокору або дурне життя. Проте, як показувала практика, найчастіше покарання у вигляді поміщення в робочі і гамівні будинки замінювалося тюремним ув'язненням, унаслідок чого в 1884 р. ці установи були ліквідовані [4, с. 70].

В основу Уложення було покладене чотириланкове розподілення інтересів, зокрема, ті, що захищають інтереси держави, релігії, суспільства, окремих осіб. Уложення було складене на казуальній основі, оскільки в тогочасному суспільстві панували переважно станові традиції.

В цьому документі передбачалась надзвичайно складна система покарань, які підрозділялися за розрядами, родами і ступенями. Передбачалося 11 родів покарань, розділених на 35 ступенів залежно від тяжкості: від страти до напучення. Всі покарання поділялися на кримінальні та виправні. Такими були заслання на життя до Сибіру; заслання на життя у віддалені губернії, окрім Сибірських; ув'язнення в робочому будинку; ув'язнення у фортеці; ув'язнення в гамівному будинку; ув'язнення в тюрмі або короточасний арешт.

Необхідно зазначити, що дореформений період розвитку тюремної системи Російської імперії характеризується в основному наявністю тенденції в контексті збору і систематизації розрізних нормативних актів. В управлінні ж тюрмами відбувалось кардинально протилежне, оскільки центральне управління тюремною частиною виявилось розосередженим між різними відомствами.

Офіційно тюрми знаходилися у віданні правонаступника ліквідованого Міністерства поліції – МВС, але, по суті, МВС займалося господарською частиною місць ув'язнення, особливо після 1851 р., коли Людинолюбне товариство втратило свою самостійність. Управління тюрмами на місцях було ще складнішим. Місця ув'язнення перебували в підпорядкуванні посадовців і органів, які належали до різних відомств: губернатор і губернське правління, комітети Товариства, губернський прокурор, повітовий стряпчий, поліцмейстер, городничий, справник, начальник внутрішньої варти, жандармський штаб-офіцер. Єдність тюремного управління як у центрі, так і на місцях була відсутня, будучи розпорошеною між різними юрисдикціями [4, с. 72].

Висновки. Функціонування пенітенціарної системи Російської імперії у дореформений період (на прикладі українських прогресивних губерній) свідчить, на наш погляд, про її невідповідність тогочасним європейським уявленням про злочин і покарання (І. Бентам, Дж. Локк). В силу з'ясування організаційних аспектів діяльності закладів пенітенціарії у Російській імперії, варто визнати, що значення дореформеного стану системи виконання покарань безпосередньо впливає на її подальший реформений розвиток.

Проналізувавши стан системи виконання покарань у дореформеній Російській імперії, варто зазначити, що саме під впливом передової європейської думки в Росії на державному рівні почалося формування ідеї виправлення злочинців і гуманного ставлення до них, також було звернуто увагу на необхідність централізації тюремного управління. Усе вищезазначене створило передумови та фактичні підстави для проведення реформи у тюремній сфері з метою реалізації і втілення ідей гуманізації кримінального покарання і реформування тюремного відомства.

Джерела та література

1. Фойницкий И. Я. Учение о наказаниях в связи с тюрьмоведением / И. Я. Фойницкий. – Спб.: Типогр. Министерства путей сообщения, 1889. – 503 с.
2. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Пг.–Киев: Изд. книгопродавца Н.Я. Оглобина, 1915. – 695 с.
3. Мулукаев Р. С. Полиция и тюремные учреждения дореволюционной России / Р. С. Мулукаев. – М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1964. – 28 с.
4. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX - на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Россіхін; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 219 с.
5. Детков М. Г. Развитие системы исполнения наказания в виде лишения свободы в России: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / М. Г. Детков; Академия Министерства внутренних дел Российской Федерации. – М., 1994. – 498 с.

Левчук И. Пенитенциарная система Российской империи в дореформенный период (на примере украинских губерний). В статье анализируются историко-правовые аспекты функционирования пенитенциарной системы Российской империи в дореформенный период. Эмпирическим основанием исследования послужили материалы, территориально ограниченные украинскими губерниями. Дореформенный период развития тюремной системы Российской империи характеризуется систематизацией разрозненных нормативных актов. В управлении же тюрьмами происходило кардинально противоположное, поскольку центральное управление тюремной частью оказалось рассредоточенным между различными ведомствами. Выяснено организационные аспекты деятельности учреждений пенитенциарии на украинских землях, входивших в состав Российской империи. Сделан вывод о несоответствии дореформенного периода системы исполнения наказаний тогдашним общеевропейским представлениям о преступлении и наказании и о ее влиянии на дальнейшие реформы 1860-х годов. Под влиянием передовой европейской мысли в России на государственном уровне началось формирование идеи исправления преступников и гуманного отношения к ним, также было обращено внимание на необходимость централизации тюремного управления. Все вышеуказанное создало предпосылки и фактические основания для проведения реформы в тюремной сфере с целью реализации и воплощения идей гуманизации уголовного наказания и реформирования тюремного ведомства.

Ключевые слова: пенитенциарная система, исполнение наказаний, украинские губернии, система учреждений исполнения наказаний, Российская империя.

Levchuk I. Penitentiary System in Russian Empire in Pre-reforming Period (Case Study of Ukrainian Provinces). The article analyzes the historical and legal aspects of penitentiary system functioning in Russian Empire in pre-reforming period. The study of the problem is based on the materials concerning only the territories of Ukrainian provinces. It has been found out that pre-reforming period in the development of the prison system in the Russian Empire is characterized by systematization of scattered legal regulations. Administrating of prisons was characterized by radically opposite processes. There was no central administration system and the prisons appeared to be subordinated to different departments. The article offers insights into the organizational aspects of the penitentiary institutions on the territory of Ukrainian lands in Russian Empire. The author draws conclusions about non-compliance of pre-reforming penitentiary system of Russia with Western ideas about crime and punishment and European penal systems and its impact on further reforms in 1860-ies. As a result the processes of formation of new approaches to the correction of criminals and humane attitude towards them started in Russia under the influence of Western ideas; much attention was paid to centralization of prisons administration. The aforementioned factors created preconditions and factual grounds for introducing reforms in penal system aimed at humanization of criminal punishment and reforming prison administration.

Key words: penal system, enforcement of sentences, Ukrainian provinces, system of the penitentiary institutions, Russian Empire.

УДК 347.45/47

Л. Резніченко, Т. Кириченко

Комерціалізація української вищої освіти – приватно-правові аспекти

У статті приділено увагу з'ясуванню сутності платних освітніх послуг як інституту цивільного права в контексті захисту прав осіб, що отримують такі послуги. Ринкові зміни в пострадянських країнах призвели до формування і розвитку ринку освітніх послуг, що в свою чергу породило велику кількість проблем. Присутність на освітньому ринку ВНЗ різних форм власності слід вважати позитивним, бо по-перше це створює конкурентне середовище, а відтак можна сподіватися на покращення якості послуг, по-друге існує можливість обирати виш. Поширення приватно-правової складової на вишівську систему потребує перегляду правового статусу навчального закладу не лише в системі освіти, а й в цивільному обігу.

Ключові слова: освітні послуги, приватні вищі навчальні заклади, ринок освітніх послуг, вища освіта, якість освіти.